

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ

Василь Б'ялик

ЛЕКСИЧНІ НОВОУТВОРЕННЯ ТА НЕОЛОПЗМИ:
ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ФАКТОРИ ЇХ ПОЯВИ ТА ЗАСВОЄННЯ МОВОЮ

Питання екстралінгвальних факторів, що зумовлюють розвиток лексики, мало вивчено, лінгвісти не подають достатнього переліку цих чинників, їх класифікації та “моделей впливу”, який вони здійснюють. Така ситуація, а також неоднакове розуміння змісту самого поняття “екстралінгвальні фактори” різними вченими стримує, ускладнює відповідні теоретичні та практичні дослідження мовознавців.

Екстралінгвальними факторами розвитку лексики вважають чинними, які зовнішнього щодо мови реального життя мовного колективу, безпосередньо не зв'язані з мовою, від неї незалежні. Не можна водночас не погодитися з тим, що екстралінгвальні стимули викликають до життя окремі мовні інтенції, які ведуть до лексичних креативних процесів, що завершуються вокабулярними продуктами [8, с. 148].

У результаті дослідження лексичних інновацій нами встановлено, що різними є причини виникнення неологізмів і новоутворень певних лексико-граматичних розрядів слів.

Лексичні новоутворення виникають у системі мови для означення нового, раніше невідомого поняття, яке, відповідно, ще не могло мати свого словесного знака. Виникнення новоутворень є певною мірою реакцією мовців, які прагнуть лексично оформити все нове в навколишній реальній дійсності, реакцією на зміни в різних галузях науки і техніки, в космічних дослідженнях, у повсякденному житті та діяльності людини. Іншими словами, у виникненні новоутворень основна (щоб не сказати — єдина) роль належить екстралінгвістичним факторам.

Наприклад, винайдення апарата для автономного підводного плавання людини спричинилося до утворення в англійській мові нової лексичної одиниці — *aqualung*, формування на перетині двох наук — біології та електроніки — нової суміжної галузі привело до утворення слова *bionics*, розвиток телебачення та його використання у навчальному процесі стало причиною виникнення слів *television*, *television*, *telefilm*, *telecourse*, *telelesson*, створення обчислювальних машин та їх широке застосування у практичній діяльності людей зумовило виникнення проблеми взаємозв'язку людини та машини — *interface*, характерна для сучасної науки тенденція до подальшої диференціації та синтезу галузей знань зумовило народження у мові таких новоутворень, як: *gerontology*, *aerobiology*, *astrobiology*, *cybernetics*, *agrobiology* та багатьох інших.

До новоутворень належать також: *existentialism* — напрямок у літературі та філософії, *abstractionism* — напрямок у мистецтві, *apartheid* — система расової сегрегації.

При виникненні неологізмів, на нашу думку, спостерігається взаємодія зовнішніх і внутрішніх чинників. Це положення наочно ілюструють такі нові слова, як: *boffin* — учений, *egghead* — інтелігент, *blackmarketeer* — той, хто торгує на чорному ринку, спекулянт, *barfly* — людина, яка часто ходить по барах, *stand-in* — дублер (у кіно), *titlist* — чемпіон, *baloney* — нісенітниця та багато інших. Утворення цих неологізмів у мові не було викликано появою нових понять, адже наведені лексеми тільки по-новому позначають вже наявні, всім відомі поняття. Часто виникнення нових слів пов'язано з появою нових асоціацій, хоча поняття залишається тим самим, оскільки мова, особливо лексика, виконуючи свою основну функцію засобу спілкування, перебудовується, диференціюється і уточнюється з тим, щоб більш

адекватно відобразити, відтворити і закріпити нові поняття у відповідних словах та зворотах [2, с. 202].

Отже, відмінність між новоутвореннями та неологізмами полягає в тому, що новоутворення виникають у мові як єдині назви, що позначають нові, раніше невідомі поняття, а неологізми з'являються як синоніми, які виражають якусь додаткову інформацію, що доповнює вже наявні поняття.

Різними, на наш погляд, є причини виникнення нових слів: при появі новоутворень основну роль відіграють екстралінгвальні фактори, а при виникненні неологізмів можна спостерігати взаємодію інтра- і екстралінгвальних причин.

Нові слова, які входять до лексичної системи, вносять до неї непомітні, на перший погляд, якісні зміни, які мають тенденцію поступово нагромаджувалися в мові, впливаючи на лексичні одиниці, які вже давно існують в її словниковому запасі. Ця думка є в дечому близькою до положення, яке висловлював Ш. Баллі, можливо, у досить категоричній формі: "... слова ніколи не існують самостійно і нове слово має зіткнутися з синонімами та антонімами, значення яких воно певною мірою змінить; разом з цим і зміниться сітка асоціацій" [4, с. 25-26].

Зрозуміло, що це дуже довгий процес, який потребує певного часу, і далеко не кожне нове слово, з'являючись у мові, здатне увійти і закріпитися у її лексичній системі, а тим більше, спричинити різкі кількісні та якісні зміни.

Модифікації словникового складу мови, більші чи менші, — зазначає Н.М. Амосова, — відбуваються, справді, безперервно, але ніколи не здійснюються фронтально, тобто з миттєвим та одночасним охопленням усіх чи хоча б деяких значних галузей усього словникового складу в цілому. Вони здійснюються у вигляді різних, окремих явищ у сфері дії деякого одного слова чи однієї обмеженої групи слів, і тільки з часом накопичення цих дрібних і частих змін призводить до якісної зміни всієї лексичної системи досліджуваної мови у цілому [1, с. 83].

Доречно розглянути хоча б коротко взаємовідношення нових слів, з одного боку, і центра та периферії лексичної системи — з іншого.

Поняття "центр" та "периферія" — взаємозумовлені, тобто периферійне може бути встановлене тільки стосовно чогось центрального, і навпаки. Крім цього, між центром та периферією не існує чіткої межі, а тільки суцільна перехідна зона.

Взаємовідношення центра і периферії лексичної системи складні та багатогранні, вони визначаються різними семантичними, стилістичними та іншими функціональними навантаженнями нових лексичних одиниць.

М.Д. Степанова та І.І. Чернишова вказують, що нове слово завжди більш-менш довгий час існує за межами основного словникового фонду і переходить у нього тільки після довгої перевірки його продуктивності у мові [9, с. 44]. Однак у запропонованій нами диференціації це положення справедливе лише для неологізмів. Ті неологізми, які з'являються на периферії мовної системи, як правило, деякий час знаходяться у межах цієї периферії. Лише поступово такі лексеми, насамперед ті з них, найбільше відповідають структурним вимогам мови, є базою словотворення, виникнення нових слів тощо, пересуваються за напрямком до центру мовної системи, до основного словникового фонду.

На противагу цьому новоутворення, що з'являються на периферії мови, набагато швидше, якщо не відразу ж, проникають ближче до центру, є більш стійкими, стабільними порівняно з неологізмами й активно входять до словникового складу мови.

У мові простежується постійна міграція словникових одиниць за напрямками: периферія — центр, центр — периферія мовної системи. Мова перебуває у постійному русі: застарілі лексичні одиниці виходять із ужитку, інновації ж постійно поповнюють лексичний склад. Вплив указаних процесів неоднаковий, і як наслідок цього постійно виникають порушення системи, її рівноваги. Можна припустити, що, очевидно, мова у своєму розвитку прагне до відсутності рівноваги у конкретних межах, але не до її повного зникнення. Адже, завдяки "нерівновазі", мова зберігає свою живучість, вона не стає застиглою, тобто такий стан мовної системи є природним і необхідним проявом динамічного характеру мови.

Неологізм — це нове поняття, нове слово у мовленні, тобто вже саме найменування вказує, що недоліки з'являються у мові, підживлюючи мову свіжими та виразними синонімами. Користуючись термінами теорії інформації, можна сказати, що неологізми — це лексична надмірність, яка, проте, є корисною, бо такі лексеми виконують певні семантичні, стилістичні

та інші функції і, як синоніми, що виражають додаткові значення, забезпечують успішність мовної комунікації.

Неологізми з'являються в усній, розмовній мові, часто у слензі. "Всі неологізми починаються як слова сленгу у широкому розумінні", — зазначають П. Траджіл і Дж. Ханна [10, с. 76]. На це ж указують інші автори. І.Р. Гальперін зауважує, що багато слів і зворотів, які кваліфікуються як "сленг", є цілком літературними словами — просто неологізмами, найчастіше емоційно забарвленими, які виникають деколи у зв'язку з короткочасною потребою виділити якусь одну, у певних умовах провідну ознаку предмета [6, с. 112].

А лексичні новоутворення, як показує аналіз нових надходжень мови, виникають у мові науки, техніки, культури, політики, інакше кажучи, у літературній, письмовій мові. Хоча, зрозуміло, неможливо категорично заявляти про строгу регламентовану появу неологізмів тільки в усній мові чи новоутворень тільки у літературній мові, і далеко не завжди можна точно з'ясувати, де вперше з'явилося і почало вживатися те чи інше слово. У зв'язку з постійним розвитком і тісною взаємодією розмовної та письмової мови, слова з однієї форми мови легко опиняються в іншій, підхоплюються нею та закріплюються.

На нашу думку, у процесі закріплення нових слів у мові та мовленні людей важлива роль належить динамічному стереотипу, що поступово формується у носіїв мови, виникненню та закріпленню нових слів у підсвідомості мовця.

У цьому випадку, як бачимо, процес входження і закріплення нових слів певною мірою подібний до процесу засвоєння дитиною рідної мови. Як навчання дитини мові спирається виникнення у неї зв'язку між центрами звукових і мовленнєво-рухальних аналізаторів, з одного боку, та центрами зорових, відчувається та інших аналізаторів, — з іншого боку, так засвоєння значення нового слова дорослими носіями мови обов'язково веде — внаслідок неодноразової дії новими словами на слух, зір — до утворення стійких глибоких нервових зв'язків у корі головного мозку [7, с. 82].

Тільки тоді, коли засвоєне значення слова, що безпосередньо пов'язане з умінням здійснювати мовленнєво-руховим апаратом окремі артикуляції, відповідні певному значенню, слово стає подразником другої сигнальної системи.

При цьому з кожним наступним подразненням кори головного мозку якимось одним і тим же новим словом, у ній поглиблюється і закріплюється слід, і в такий спосіб виробляється динамічний стереотип, тобто здатність у подальшому легко розуміти і використовувати у мовленні те чи інше слово, вже не виділяючи його у свідомості як нове.

Процесу засвоєння нових слів більшою мірою сприяє радіо, друк, кіно, телебачення, оскільки по цих каналах у мову входять нові слова і звороти. Багаторазово повторюючись, вони швидко стають надбанням широкого кола людей (за умови спільної потреби) і швидко перестають бути новими: у носіїв мови виробляється динамічний стереотип, завдяки багаторазово баченому та чутому слову, і вони перестають відчувати його новизну.

Виникнення нових слів у мові має бути безпосередньо пов'язане з процесом їх засвоєння носіями певної мови, тому що "мова має реальне існування, коли вона засвоюється конкретними людьми", а "засвоєння є умовою розвитку мови взагалі, в усіх її формах" [7, 65].

Спроби визначити середній термін перебування слова у статусі неологізму приречені на невдачу. Це є винятково індивідуальним для кожного слова, оскільки у кожній лексичній одиниці — своя доля, яка залежить від низки причин об'єктивного характеру. Серед них можна виділити такі, як: гостра суспільна потреба в конкретному слові, широка інформованість носіїв мови про нове поняття, предмет чи явище, яке позначається тим або іншим новим словом (частково, тут можна відчувати пряму залежність — чим ширшим є потік інформації для широкої аудиторії, тим скоріше губиться відчуття новизни слова для носіїв мови (пор. такі слова, як "радар", "лазер" тощо).

Сюди належать і такі чинники, як функціональна доцільність нової номінації, відповідність слова словотворчим моделям мови, словотворчі потенції означеного слова, здатність слова групуватися з іншими лексемами, частотність вживання цього слова, наявність чи відсутність синонімів-конкурентів у мові, використання слова у різних функціональних стилях, естетичний бік і деякі інші.

В оцінці нових слів із позиції правильності їх утворення є нагода приєднатися до наявної в лінгвістичній літературі цілковито визначеної і єдиної точки зору. Критерієм правильності

нових лексичних одиниць є їх формальна відповідність можливостям системи мови, підпорядкування їх структурним закономірностям, властивим системі. Академік В.В. Виноградов так визначає цей критерій: “Усе те нове, що розвивається, що виправдано внутрішніми законами розвитку мови, відповідає структурі, спирається на живі тенденції народного мистецтва, на активні процеси в галузі граматики, семантики слововживання, словотворення і т.д., не може вважатися “неправильним”, ... Навпаки, те, що утворюється штучно, всупереч живим нормам і тенденціям розвитку літературної мови, що механічно переноситься у неї з діалектів та жаргонів, те й являє собою “неправильності” у власному розумінні цього слова” [5, с. 126].

Нові слова з’являються на периферії лексичної системи, де вони займають різне місце і по-різному співвідносяться з центром залежно від функціонування у мові. Проведений аналіз нових слів сучасної англійської мови показує, що неологізми, виникаючи на периферії як синоніми вже наявних у мові слів, знаходяться у лексико-парадигматичних зв’язках із центром лексичної системи, а новоутворення пов’язані з центром на морфемному рівні.

Відмінність простежується і в темпах переходу нових слів із периферії ближче до центру лексичної системи: новоутворення набагато швидше проходить цей шлях порівняно з неологізмами, які тільки поступово (і тільки частина з них, яка найбільш потрібна носіям мови) зміщуються до центру лексичної системи. Звідси випливає, що новоутворення більш стабільні у системі мови, а неологізми, навпаки, нестійкі, можуть легко випадати з мови чи переходити в історизми або архаїзми, не встигаючи у ній закріпитися. Лексичні новоутворення виникають у мові науки, техніки, культури, політики, тобто у літературному, письмовому мовленні. Неологізми ж з’являються, як правило, спочатку в усній, розмовній мові.

Література

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. — Ленинград: ЛГУ, 1963. — 208 с.
2. Архипов И.К. Творчество языковой личности, текст и контекст // Сб. ст. *Studia Linguistica* — 9. Когнитивно-прагматические и художественные функции языка. — СПб.: Тригон, 2000. — С. 202-213.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Советская энциклопедия, 1968. — 608 с.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М., 1955. — 298 с.
5. Виноградов В.В. Избранные труды по русской грамматике. — М.: Наука, 1975. — 560 с.
6. Гальперин И.Р. О термине “сленг” // Вопросы языкознания. — 1956. — № 6. — С.107-114.
7. Красиков Ю.В. Алгоритмы порождения речи. — Орджоникидзе: Ир, 1990. — 240 с.
8. Лагтева О.А. Экстралингвистика и смысл (синтаксические двусмысленности) // Язык: система и функционирование: Сб. науч. тр. — М., 1988. — С.145-151.
9. Степанова М.Д., Чернышова И.И. Лексикология современного немецкого языка. — М.: Высшая школа, 1962. — 310 с.
10. Trudgill P., Hannah J. *International English: A Guide to Varieties of Standard English*. — London: E. Arnold, 1995. — 130 p.

Vasyl Byalyk. New Lexical Formations and Neologisms: Extralinguistic Factors of their Emergence and Language Adoption. The article deals with the problem of differentiation of new lexical formations and neologisms proper. Special emphasis is laid on the linguistic and extralinguistic factors of their formation (emergence). On the basis of the English lexicon the dynamics of the development of new lexical units, i. e. their movement from the nucleus to the periphery and vice versa has been studied. As a result of the research performed it has been revealed that neologisms appear in the language of science, culture, politics, i. e. literary written language whereas new formations emerge, as a rule, in colloquial speech.

Олеся Вакуленко

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО МАРКЕРА У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Дослідження проблем національної своєрідності мови є практичною і теоретичною потребою сьогодення, адже у час, коли країни Західної Європи охоплені багатоаспектними